

Да праблемы генезісу стылю царкоўна-багаслоўскага красамоўства

С.Л. КАГАН

Адной з найбольш яскравых характарыстык любой літаратурнай мовы з'яўляецца наяўнасць распрацаванай і дасканалай сістэмы функцыянальных стыляў (як разнавіднасці моўнай нормы), якія абслугоўваюць і рэалізуюць працэс камунікацыі ва ўсіх сферах чалавечага жыцця (побытавыя зносіны, навуковая дзейнасць, афіцыйна-прававыя стасункі і г.д.).

Як вядома, паняцце стылю развівалася і эвалюцыянавала ад канкрэтна-вобразнай семантыкі (у старажытнасці) да абстрактнай навуковай катэгорыі.

У сучаснай лінгвістыцы пад стылем разумеюць „грамадска-ўсвядомленую, унутрана аб'яднаную спецыфічную сістэму моўных сродкаў, якая абумоўлена мэтамі і прынцыпамі адбору гэтых сродкаў у той ці іншай сферы грамадскай дзейнасці (навуковай, дзелавой, публіцыстычнай і г.д.) і найлепшым чынам абслугоўвае зносіны ў гэтай сферы” [1, 243].

Функцыянальна-стылёвая сістэма мовы, як і любая іншая моўная з'ява на сінхранічным зрэзе, мае ўласную гісторыю станаўлення і развіцця, што адлюстроўвае шлях яе фарміравання на працягу розных этапаў існавання літаратурнай мовы.

Такі дыхранічны падыход дае магчымасць прасачыць традыцыйнасць і пераемнасць у вылучэнні стыляў беларускай мовы, а таксама ўбачыць новыя элементы і ўласцівасці як у іх унутранай, так і знешняй структуры, якія праяўляюцца ў той ці іншы час. Так, напрыклад, даволі ўстойлівымі, пачынаючы з літаратурнай мовы XI-XIII стагоддзяў, становяцца афіцыйна-справавы і свецка-мастацкі стылі. Значна пазней, у адпаведнасці з патрэбамі грамадства (сацыяльнай і гістарычна-культурнай дэтэрмінацыяй) узнікаюць гістарычна-мемуарныя творы, творы палемічнай літаратуры, палітычнай сатыры і г.д. І толькі ўжо ў новай беларускай літаратурнай мове прадстаўлены навуковы і публіцыстычны стылі.

Такім чынам, функцыянальна-стылёвая сістэма беларускай мовы, што канчаткова аформілася ў наш час, уяўляе сабой складаную з'яву, што змянялася пад уздзеяннем як экстралінгвістычных, так і ўнутрымоўных фактараў.

Аднак побач з традыцыйнымі, т.зв. „бяспрэчнымі” стылямі, якія вылучаюцца ўсімі або большасцю даследчыкаў, ёсць і такія, якія выклікаюць палярныя думкі, спрэчкі і дыскусіі, ад прызнання да поўнага адмаўлення. Да такіх стыляў належыць і той, які аформіўся ў літаратурнай мове адным з першых і які, як ні дзіўна, і сёння выклікае шмат пытанняў; на яго і зараз няма адзінага пункту гледжання.

Гэта стыль царкоўна-багаслоўнага красамоўства (на нашу думку, менавіта такая намінацыя адпавядае разглядаемаму паняццю, яго семантыцы – разнавіднасці мовы з яе фанетычнымі, марфалагічнымі, лексічнымі і сінтаксічнымі асаблівасцямі, на якой былі напісаны творы К.Тураўскага, Ф.Скарыны (некаторыя), вершы С.Полацкага і інш).

Гэтую разнавіднасць мовы можна лічыць асобным стылем, які, хаця і суадносіўся з двума іншымі (стылем уласна рэлігійных твораў і мастацкім), меў усе неабходныя падставы і ўмовы для самастойнага вылучэння: „наяўнасць патрэбы грамадства і носьбітаў дадзенага тыпу мовы, існаванне спецыфічных жанраў, адметныя эмацыянальна-экспрэсіўныя сродкі, свая сфера выкарыстання” [1, 245-246].

Даволі часта ў навуковай літаратуры названы вышэй стыль не разглядаецца асобна, некаторыя творы згаданых аўтараў лічацца чыста мастацкімі, іншыя адносяцца да ўласна

рэлігійных і таму не вывучаюцца. Такія ваганні ў вызначэнні стылёвай прыналежнасці звязаны з тым, што ў сучасным гістарычным мовазнаўстве не існуе адзінага погляду на рэлігійныя некананічныя па змесце, мастацкія па форме творы багаслоўскага красамоўства, напісаныя на царкоўнаславянскай мове з дамешкам усходнеславянскіх і ўласнабеларускіх асаблівасцей.

Асноўную складанасць тут уяўляе вызначэнне тыпу мовы разглядаемых твораў, іх месца ў агульнай сістэме моўнага развіцця на розных этапах і суаднесенасці з тэрмінам „царкоўнаславянская мова”, пад якім звычайна разумеюць: 1) своеасаблівую рэдакцыю стараславянскай мовы на ўсходнеславянскай глебе, што ўзнікла як мова перакладной кананічнай богаслужэбнай літаратуры і якая пасля „другога паўднёваславянскага ўплыву” стала непалітычным сродкам абароны праваслаўя ад каталіцкай экспансіі ў 17 стагоддзі; 2) мову канфесійнага стылю сучаснай праваслаўнай царквы; 3) мову арыгінальных рэлігійных па змесце, але мастацкіх па форме твораў, да якіх адносяцца і творы багаслоўскага красамоўства, дзе царкоўнаславянская стыхія ўяўляецца не толькі моўнай асновай, але і значным стылістычным сродкам для стварэння „высокай” літаратуры.

Безумоўна, адсутнасць дакладна акрэсленай стылёвай дыферэнцыяцыі ўнутры самой царкоўнаславянскай мовы і канкрэтнага размежавання ў паняццях дадзенага тэрміна значна ўскладняе разуменне рэальнай сутнасці гэтай сістэмы мовы. У сваю чаргу такая „мнагазначнасць” не спрыяе правільнаму вызначэнню месца разглядаемага намі стылю, і таму неабходным, на нашу думку, з’яўляецца, перш за ўсё, разгляд царкоўнаславянскай мовы як агульнай сістэмы разнастайных моўных з’яў, што дасць нам магчымасць больш дакладна вызначыць у ёй месца стылю багаслоўскага красамоўства.

Так, найбольш дакладным нам здаецца комплекснае разуменне названай мовы як складанай, шматстылёвай, неаднатыпнай сістэмы, якая мела дзве асноўныя разнавіднасці ад самага пачатку яе існавання. Нельга не пагадзіцца з А.І. Жураўскім, які сцвярджае, што ўжо ў Кіеўскай Русі функцыянуюць два тыпы царкоўнаславянскай мовы (тып мовы перакладной богаслужэбнай літаратуры – евангеллі, псалтыры, чэціці мінеі і г.д. і мова арыгінальных усходнеславянскіх твораў–жыццй, казанняў, маленняў, слоў, хаджэнняў, летапісаў, якія ў рознай меры адлюстроўваюць усходнеславянскія моўныя рысы) [2, 600].

Першы з гэтых тыпаў, на нашу думку, можа быць акрэслены як уласна-царкоўнаславянскі, або афіцыйна-кананічная разнавіднасць царкоўнаславянскай мовы, які, існуючы побач з беларускай мовай, ва ўсё гістарычныя перыяды абслугоўваў патрэбы праваслаўнай царквы. Названы тып характарызуецца найбольшай устойлівасцю і традыцыйнасцю, застыласцю і нязменнасцю. Час ад часу нормы гэтай мовы ўдакладняліся ў граматыках і слоўніках, каб не дапусціць пранікнення ў яе нацыянальных элементаў пад уплывам жывой народнай мовы. Мову дадзенага тыпу адлюстроўваюць кананічныя творы (біблейскія кнігі), а таксама азбукі, граматыкі і слоўнікі („Граматыка” Л. Зізанія, „Граматыка” М. Сматрыцкага, „Лексіс” Л. Зізанія, „Лексікон славянароскі” П.Бярынды). Прычым, задачай апошніх было ўдакладненне і кадыфікацыя норм, якія лічыліся абсалютнымі для праваслаўнай царквы і адпаведных твораў незалежна ад тэрытарыяльнага (месца выдання) і нацыянальнага (прыналежнасць аўтара да пэўнага народа ці нацыі) фактараў. І амаль без змен і адхіленняў гэты тып мовы функцыянуе і сёння ў выглядзе літургічнай мовы, аднолькавай для ўсіх праваслаўных.

Другі тып царкоўнаславянскай мовы, якім карысталіся для напісання арыгінальных твораў, што адлюстроўваюць моўныя асаблівасці жывой народнай гаворкі, мае больш адкрыты, зменлівы характар, што дае нам падставы лічыць гэтую разнавіднасць царкоўнаславянскай мовы больш дэмакратычнай і нацыянальна абумоўленай. Апошняе звязана з пранікненнем у мову твораў дадзенага тыпу рыс менавіта той мовы, побач з якой

яна непасрэдна суіснуе, г.зн. разглядаемая разнавіднасць царкоўнаславянскай мовы на беларускай глебе будзе значна адрознівацца ад мовы гэтага тыпу ў Расіі або ад афіцыйна-кананічнай разнавіднасці.

Для некаторых твораў разглядаемага тыпу, дзе найбольш праявіліся беларускія моўныя рысы, можа быць выкарыстаны прапанаваны раней у лінгвістыцы тэрмін „беларуская рэдакцыя (беларускі тып) царкоўнаславянскай мовы” [2, 601]. Аднак зразумела, што суадносіць яго з усімі творамі другога тыпу царкоўнаславянскай мовы немагчыма, што тлумачыцца аб’ектыўнымі прычынамі. Можа быць, даследчыкам у дадзеным выпадку варта звярнуць увагу на ўжо існуючы ў лінгвістыцы тэрмін „кніжнаславянская мова”, які ўжо на працягу доўгага часу служыць сінонімам паняццю царкоўнаславянскай мовы. Але найбольш, па нашым меркаванні, ён адпавядае менавіта другому тыпу царкоўнаславянскай мовы, бо падкрэслівае дзве асноўныя характарыстыкі названай разнавіднасці: кніжнасць як цягаченне да мастацкасці і царкоўнаславянскую моўную аснову.

І сапраўды, мова твораў гэтага тыпу, якія ўяўляюцца жанрава і тэматычна багацейшымі за творы папярэдняй разнавіднасці царкоўнаславянскай мовы (жыцці, хаджэнні, маленні, словы, казанні і г.д.) з’яўляецца больш рухомай, чуйнай да з’яў жывога народнага маўлення. Яна таксама характарызуецца меншай застыласцю і традыцыйнасцю, спрашчэннем архаічных форм і заменай іх на больш простыя, варыянтнасцю норм, ужываннем уласнабеларускіх слоў на месцы царкоўнаславянстваў і г.д. Усё гэта рабіла кніжнаславянскі тып царкоўнаславянскай мовы больш даступным і зразумелым для чытача.

Да таго ж, многія з твораў, напісаныя на названай мове, характарызуюцца высокімі мастацкімі якасцямі, наяўнасцю багатых вобразных сродкаў, сярод якіх шырока выкарыстоўваюцца разнастайныя тropy і стылістычныя фігуры.

Найбольш яскрава дадзеныя асаблівасці праяўляюцца ў адным са стыляў кніжнаславянскага тыпу царкоўнаславянскай мовы – стылі багаслоўскага красамоўства, які быў прадстаўлены ў творчасці Кірылы Тураўскага, Францыска Скарыны, Сімяона Полацкага і нек. інш. Дадзеныя творы ў параўнанні з іншымі (агіяграфічнымі, апакрыфічнымі, хранікальнымі і г.д.) характарызуюцца ўзнёсласцю і паэтычнасцю, метафарычнасцю і алегарычнасцю, лагічнасцю і правільнасцю, спецыфічнай будовай, што адпавядала ўсім канонам аратарскага майстэрства, якое арыентавалася як на здабыткі класічнай рыторыкі, так і на ўласныя дасягненні. І хаця дзейнасць названых аўтараў адносіцца да розных перыядаў у гісторыі мовы, бяспрэчная пераемнасць у іх літаратурнай спадчыне сведчыць аб станаўленні і развіцці на базе кніжнаславянскай разнавіднасці царкоўнаславянскай мовы адметнага стылю багаслоўскага красамоўства. З аднаго боку, ад іншых твораў з рэлігійным зместам ён адрозніваецца выразнай мастацкасцю. А з другога, менавіта „высокі змест” і пэўная ў ім зададзенасць, а таксама прэвалюванне функцыі ўздзеяння мовы на чытача над інфарматыўнай, паведамляльнай (што звязана з этычнай скіраванасцю твораў) не дазваляюць поўнасцю атаясамліваць творы дадзенага стылю з мастацкімі.

Зразумела, што стыль (у больш вузкім значэнні) усіх названых пісьменнікаў характарызуецца як агульнымі рысамі (пераемнасць у творчасці), так і непаўторнымі, індывідуальнымі, што ўласцівыя аўтарскай манеры кожнага асобнага творцы.

Такім чынам, у межах кніжнаславянскага тыпу царкоўнаславянскай мовы сваёй адметнасцю і спецыфічнасцю вылучаецца стыль царкоўна-багаслоўскага красамоўства (творы К. Тураўскага, Ф. Скарыны, С. Полацкага і інш.), які ўзнік у старажытнасці і развіваўся на працягу шэрагу стагоддзяў на аснове царкоўнаславянскай мовы пад уплывам народнага маўлення, на мяжы твораў рэлігійнага характару і мастацкага стылю.

1. Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы: Вучэб. дапам. для фак. журналістыкі. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мн.: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
2. Беларуская мова: Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мн.: Бел Эн, 1994. – 665 с.
3. Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: [Вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ]. – 2-е выд., перапрац. – Мн.: Выд-ва „Універсітэцкае”, 1984. – 319 с.
4. Жураўскі А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 1. – Мн.: Навука і тэхніка, 1970. – 372 с.
5. Лихачёв Д.С. Избранные работы: В 3 т. Т. 1. – Л.: Худож. лит., 1987. – 656 с.

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны

Паступіў 25.12.01

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ